

справили махновці. Махновщина для населення Херсонщини, на думку М. Михайлика, була не лише чужим, а навіть ворожим явищем. Вони забирали у селян все, даючи розписки і обіцяючи виплатити, замість гарних коней повертали непотріб, грабували селян [4, II, 6; 6].

Навесні 1919 р. більшовики стали розподіляти землю між бідними селянами (по 2 дес.). У колишньому поміщицькому маєтку було створено комуну, до якої ввійшли 40 родин. Вона мала 103 дес. землі, 50 коней, 40 корів, 80 овець. На початку 1920 р. у Глодосах було створено ревком (очолив Яків Калько). Земельний відділ ревкому розподілив поміж бідногою землею, худобу та конфісковане майно поміщиків і заможних селян [8, 544].

З перемогою більшовиків зазнали репресій „петлюрівські” частини містечка (п'ята, четверта, „Салівка”, „Хоружівка”) [4, II, 8 – 9]. „Петлюрівців” підтримували заможні селяни і частина інтелігенції і цей вплив у Глодосах відчувався ще довго. У першій половині 1920-х років, як стверджувала А. Гордієнко, „Глодоси вважалися важким петлюрівським селом” [11]. У 1930-х роках тих учасників національно-визвольного руху, які повернулися у Глодоси після поразки УНР, було репресовано, тобто п'яту частину села [12].

Спогади про події у селі Глодоси, які залишили його мешканці – представники різних політичних сил, досить репрезентативні. Разом із тим, для них, як для джерел такого виду, характерні неточності, суперечності та певний суб'єктивізм. Проаналізовані нами наративні джерела дозволяють визначити такі особливості „аграрної революції” у Глодосах: значну роль національного чинника (створення Вільного Козацтва, його втручання у відносини між селянами і поміщиками, боротьба зі злочинністю), політичне гно „аграрної революції” (політичні партії загострили протистояння у різних частинах села), соціальні наслідки „аграрної революції”, уточнюють учасників „аграрної революції” (службовці поміщицьких маєтків, ініціатива у пограбуванні сусідніх поміщиків більшовицького осередку). Подальший пошук джерел, залучення рукописних праць дозволить відтворити не лише особливості „аграрної революції” у Глодосах, а й її розвиток.

1. Бондаренко В.Г. Відродження козацтва на південному заході України (1917 – 1918 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – Вип. XVIII.
2. Лободаєв В.М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр. – К.: Темпора, 2010.
3. Остапенко. Борьба с самостийниками в Глодоссах // Годы борьбы. 1917 – 1927. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зинovieвщине. – Зинovieвск, 1927.
4. Михайлик М. Українське село в часи національної революції (Спомини з часів боротьби за визволення одного села) // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 1.; Ч. 2.
5. Мелешко Ф. Глодоси в часі національної революції // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 7-8.
6. Гордієнко А.І. Спогади. Роки революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-3.html>.
7. Лавріненко Б.Г. Сторінки з історії села Глодоси. – Кіровоград: Поліграф-Терція, 2007.
8. Глодоси // Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972.

9. Гордієнко А.І. Спогади. Дитинство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-2.html>.

10. Годы борьбы. 1917 – 1927. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зинovieвщине. – Зинovieвск, 1927.

11. Гордієнко А.І. Спогади. В комсомолі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uch.net/~moky/hai-4.html>.

12. Орел С. Фока Мелешко. Сторінка відірвана, але не знищена // Дзеркало тижня. – 2009. – № 38. – 10 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/foka_meleshko_storinka_vidirvana,_ale_ne_znischena-58130.html.

С. В. Корновенко

ЗАХОДИ ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ З ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРИТОРІЙ, ЩО ПЕРЕБУВАЛИ ПІД УПРАВЛІННЯМ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧА ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ ПІВДНЯ РОСІЇ (1919 Р.)

Особливої гостроти аграрне питання на початку ХХ ст. набуло у Російській імперії. Попри всі зусилля урядовців (С. Вітте, П. Століпін), напередодні революції 1917 – 1920 рр. воно як суто економічна проблема політизується. Аграрний складник посідає чільне місце у програмних засадах як національних, так і загальноросійських політичних сил. Потужною військово-політичною силою революційних подій на Півдні Росії був Білий рух Півдня Росії. Крім програми “contra” лідери Білого руху Півдня Росії мали і програму “pro”. Чільне місце у ній відводилося вирішенню аграрного питання на засадах еволюції та реформ із урахуванням російського та європейського досвіду.

Вивчення історіографії зазначеної проблеми переконує, що окремі питання, пов'язані з історією Білого руху Півдня Росії, аграрною політикою урядів А. Денікіна, П. Врангеля, знайшли своє належне наукове висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників [1]. Однак, на нашу думку, детальнішого аналізу потребують заходи Особливої наради з інтенсифікації сільського господарства територій, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії у 1919 р. Автор статті ставить за мету розкрити зміст цих заходів. Об'єкт вивчення – аграрна політика уряду А. Денікіна, предмет – заходи Особливої наради з інтенсифікації сільського господарства територій, що перебували під управлінням Головнокомандувача Збройними Силами на Півдні Росії (далі – ЗСПР) у 1919 р.

Навесні – восени 1919 р. значну частину територій, що перебувала під владою Білого руху Півдня Росії, становили землеробські райони, в тому числі й Новоросійська, Харківська та Малоросійська губернії. Більшість населення були селяни. У зв'язку з цим перед Особливою нарадою постали актуальні проблеми соціально-економічного характеру, що потребували негайного вирішення. Серед них нагальною була інтенсифікація аграрного сектору як галузі економіки. Необхідність її вирішення детермінувалася багатьма чинниками: 1) потребою реалізації на практиці

“начал”, відображених у “Декларації генерала Денікіна з аграрного питання” (далі – „Декларація ...”); 2) прагненням білогвардійських властей не втратити компліментарного ставлення, що було в населення стосовно Білого руху та ідей, проголошених його лідерами; 3) власне самою сутністю цієї проблеми, яка безпосередньо стосувалася питань життєдіяльності Білого руху Півдня Росії як соціокультурного, історичного явища.

І посівна кампанія, і жнива з усією очевидністю засвідчили, що уряду А. Денікіна необхідно докласти енергійних зусиль для інтенсифікації сільського господарства як галузі економіки, забезпечення селян необхідними товарами промисловості через товарообмін, пом’якшення гостроти дефіциту сільськогосподарської техніки. Практика господарського життя підтвердила правильність загальних міркувань, відображених у “Декларації...”. Опрацьовані нами під час вивчення теми історичні джерела неспростовно свідчать, що Особлива нарада, наскільки це було можливо за умов революції та громадянської війни, нестабільності фінансово-грошової системи, намагалася вирішувати окреслені вище питання.

Співпрацюючи з населенням (селянами, промисловцями, банкірами), влада поціновувала їхню комерційну ініціативу. За звітами чиновників органів цивільної влади на місцях, до них неодноразово зверталися селяни з різними бізнесовими (висловлюючись на сучасний манер) проектами. Вони підтверджували, що на селі багато грошей, які можна залучити до облаштування млинів, олійниць, майстерень із ремонту інвентарю [2]. Така та подібні ініціативи селян всіляко підтримувалися та стимулювалися владою. Так, за обопільної участі і селян, і влади на Полтавщині на базі майстерень Роменського міського чавунно-ливарного заводу було налагоджено ремонт сільськогосподарської техніки, „обслуговувалося чотири повіти...” [3].

Уряд А. Денікіна схвалив пропозиції Управління продовольства щодо постачання населенню сільськогосподарських машин. Особлива нарада асигнувала цьому відомству 25 млн. руб. для реалізації такого завдання. Крім того, було затверджене рішення надавати державну підтримку тим заводам, що безпосередньо продукують сільськогосподарський інвентар [4]. Так, у Севастополі кораблебудівний завод та підприємства у місті Сарабузи отримали від Управління землеробства і землевпорядкування (далі – УЗіЗ) кошти на виконання державного замовлення з виготовлення вітчизняної сільськогосподарської техніки та реманенту [5, 67]. Від Донського уряду було отримано сільськогосподарської техніки на 10 млн. руб [6]. Вона перебувала у розпорядженні Управління продовольства, яке розподіляло її між селянами Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, що перебували під владою Білого руху Півдня Росії. У подальшому ця сільськогосподарська техніка переходила на баланс Губернської каси дрібного кредиту [7].

В окремих губерніях, що перебували під управлінням Головнокомандувача ЗСПР, цивільна адміністрація за підтримки сільськогосподарської кооперації, земств та інших громадських організацій докладала зусиль до організації прокатних станів сільськогосподарського інвентарю. Безпосередньо,

згідно з наказом А. Денікіна, цим питанням опікувалися уповноважені УЗіЗу [8, 2]. Зокрема, уповноважені УЗіЗу Євпаторійського повіту зобов’язувалися провести обстеження селянських господарств, з’ясувати „потреби повіту в землеробських знаряддях, вказавши: скільки та чого саме потребує населення”. На повітових уповноважених цього ж відомства у Таврійській губернії покладалася й організація тракторних та прокатних станів у регіоні [8, 15 – 18]. На нараді з потреб сільського господарства у Євпаторійському повіті було схвалено рішення про доставку в повіт сільськогосподарських машин, рідкого палива, запасних частин, матеріалів для ремонту [9, 11 зв.].

Такі заходи властей знаходили позитивний відгук у селянства. Наприклад, селяни Коджамбакської та Агайської волостей Євпаторійського повіту одностайно схвалили пропозицію земства відновити роботу прокатних тракторних та сільськогосподарського інвентарю станів. Вони порадили уповноваженим УЗіЗу розмістити ці стани на тій же території, де вони розташовувалися й до революції, – „на Кадинському агрономічному пункті за 40 верст на північ від Євпаторії”. Селяни висловилися й за те, щоб придбати сільськогосподарську техніку у державних органів влади за кошти, які у них є в достатній кількості. На їхнє переконання, це значно підвищить виробничі потужності їхніх господарств [9, 7 – 7 зв.].

Поза увагою властей, Головнокомандувача не перебувала і проблема збереження племінного поголів’я худоби. Наказом А. Денікіна від 15 серпня 1919 р. заборонялися скуповування, реквізиція та вивіз „за межі Росії” племінних коней [8, 12]. На виконання цього наказу значна за обсягами робота була проведена інспекторами сільського господарства Таврійської губернії. Зокрема, з метою збереження племінної великої рогатої худоби від реквізицій, а племінних коней від постачання армії шляхом мобілізації, у повіті губернії було відряджено значну кількість фахівців-тваринників. Вони оглядали маєтки, господарства селян і складали реєстри племінної худоби. У них зазначалися вік, порода худоби тощо. На цій підставі власникам племінної худоби видавалися відповідні посвідчення-сертифікати. Ними означена худоба звільнялася від реквізицій та мобілізацій.

Паралельно з цим у повітах губернії проводилася робота з розширення мережі племінних заплідних пунктів для коней та великої рогатої худоби. У повітах для селян облаштовувалися курси з тваринництва та рільництва [5, 66 – 66 зв.].

Полтавська губернська управа придбала 25 пар волів із Диканського маєтку князя Кочубея, 200 голів волів із маєтку Дячково та значну кількість молодняка для Галяцької дослідної станції з розведення племінної худоби. Задля задоволення потреб селянських господарств губернії, на кошти Полтавської губернської управи було закуплено сіялки, молотарки, борони, косилки, жнивarki, снопів’язалки, кінні граблі тощо. Цей мертвий інвентар розподілявся між селянами та селянськими товариствами повітів губернії [10].

Подібні заходи проводилися й Києво-Подільським УЗіЗом. Спільно з повітовою земською управою вони профінансували забезпечення селян регіону сільськогосподарською технікою, реманентом,

облаштування ремонтних майстерень, утримання заплідних пунктів та прокатних і зерноочишувальних пунктів [11].

Сподівання урядовців Білого руху Півдня Росії на налагодження товарно-грошових відносин повною мірою не виправдалися. Однак потрібно було виконувати свої зобов'язання перед селянством у його забезпеченні промтоварами. Як вихід, поширення набув товарообмін. Його схема, за спогадами Єлізарова, була такою. У містах відповідні відомства, насамперед продовольства, великими партіями (оптом) закуповували мануфактуру, нитки, жіноче взуття, коси тощо. Потім до витраченої суми додавалося 10 – 20% і товар обмінювався на хліб у селян [12, 105]. Надбавлені відсотки враховували витрати на транспортування, а також прибутки від проведеної операції. В такий спосіб, наприклад, селяни Полтавської губернії обміняли промислових товарів на 4 млн. руб. З Новоросійська вони були доставлені на склади Добровольчої Армії в губернії, а потім службовці УЗіЗу товарообмінювали їх у селян [13].

Окремі товари завозилися у порядку товарообміну з-за кордону. У листі з Лондона від М. Львова на ім'я М. Савіна, який корегував імпортні операції Особливої наради, йшлося про те, що вдалося зробити у сфері забезпечення імпортними товарами населення Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, що перебували під владою Білого руху Півдня Росії. Зокрема, були укладені угоди з Московським Купецьким Банком у Парижі та Комерційним Банком у Лондоні з упорядкування торговельних операцій відповідних відомств Особливої наради із зарубіжними країнами. Налагоджено зв'язки з французьким та англійським урядами стосовно імпортування на території, підконтрольні Головнокомандувачу ЗСПР, необхідних промислових товарів та сільськогосподарської техніки на засадах товарообміну [14, 1].

Імпорт регулювався спеціальними договорами, що уклалися між приватними підприємцями та представниками Управління торгівлі та промисловості, а також відповідними структурами цивільних органів влади білих. Так, експортери сільськогосподарської продукції зобов'язувалися на 50% від суми проданого товару придбати за кордоном промислових товарів, а решту – 50% від отриманої валюти – передати владним установам для обміну на донські гроші за відповідним курсом [15, 3]. Наприклад, Кримсько-Донецьке торгово-промислове товариство із Константинополя постачало обладнання для млинів, вугільних та соляних шахт. Ці поставки носили цільовий характер [16, 26].

Таким чином, лідери Білого руху Півдня Росії, усвідомлюючи необхідність проведення якісних змін, спрямованих на інтенсифікацію сільського господарства як галузі економіки, працювали у цьому напрямку. Визначаючи ступінь ефективності цієї роботи, потрібно, на наш погляд, зважати на умови, за яких вона проводилася. Останні, на жаль, не були сприятливими. Тому наряд чи можна говорити про її стовідсоткову успішність. З іншого боку, вже сам факт її проведення є знаковим. Насамперед він засвідчує те, що уряд А. Денікіна аграрну політику розумів широко – як складник внутрішньоекономічної політики, що стосується, окрім іншого, таких питань у житті селянства, як підвищення агротехнічного обробітку землі, забезпечення селянських

господарств сільгоспінвентарем, насінневим фондом, робочою худобою тощо. По-друге, вжиті владою білих заходи не спрямовувалися на загострення стосунків із селянством. Навпаки робилося все для того, щоб максимально мінімізувати конфронтацію на селі. По-третє, позиція державницького протекціонізму селянству підтверджувала наміри лідерів Білого руху Півдня Росії, відображені у численних відозвах, агітках, „Декларації...”.

1. Корновенко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. – Черкаси: Арт, 2008.

2. По уезду и губернии // Новый пахарь. – № 56. – 1919.

3. Починки машин // Новый пахарь. – 24. 10. – 1919.

4. В Особом совещании. Снабжение сельскохозяйственными машинами // Заря России. – № 2. – 1919.

5. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 7.

6. Земледельческие орудия // Голос Юга. – 17. 08. – 1919.

7. Распределение сельскохозяйственных машин // Новая Россия. – 12. 07. – 1919.

8. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – ФР. 1668. – Оп. 1. – Спр. 1.

9. ДААРК. – ФР. 1668. – Оп. 1. – Спр. 1а.

10. Улучшение животноводства в губернии // Голос Юга. – № 77. – 1919.

11. На агрономические мероприятия // Киевская речь. – № 8. – 1919.

12. ДАРФ. – ФР. 5881. – Оп. 2. – Спр. 333.

13. Товары для деревни // Единая Русь. – 03. 10. 1919.

14. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 2. – Спр. 6.

15. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 2. – Спр. 1.

16. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 1. – Спр. 5а.

В.С. Лозовий

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ДО ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

На початку ХХ століття суспільство України було надзвичайно роз'єднаним на різні етносоціокультурні страти. Соціально-етнічну структуру населення можна характеризувати таким чином: переважно російські, подекуди польські вищі суспільні шари у місті та на селі; середні й нижні міські верстви – євреї та росіяни; нижчі сільські верстви – здебільшого українці. Таке становище породило глибокий етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами та низами, освіченими верствами та селянськими масами: інший спосіб життя, інша мова, інший одяг тощо.

Автор статті ставить за мету проаналізувати взаємини селянства та інтелігенції у революційну добу 1917-1921 рр., завдання висвітлити ставлення селян до інтелігенції, з'ясувати його світоглядну основу та відобразити вплив на громадсько-політичні процеси. Часткове відображення порушена тема знайшла в працях О. Михайлюка [1], Ю. Присяжнюка [2].

Після Лютневої революції 1917 р., через деформовану структуру українського суспільства, де основну масу населення становило політично